

Magdalena WORŁOWSKA¹ i Maria MARKO-WORŁOWSKA²

CZY DZIEŁA SZTUKI MOGĄ KSZTAŁTOWAĆ POSTAWĘ SZACUNKU DO PRZYRODY - SZTUKA EKOLOGICZNA W POLSCE

CAN WORKS OF ART SHAPE RESPECTFUL ATTITUDE TOWARDS NATURE? - ECOLOGICAL ART IN POLAND

Abstrakt: Ochronę środowiska przyrodniczego można skutecznie realizować tylko w uświadomionym na przyrodę i przyrodniczo wyedukowanym społeczeństwie. Edukacja prośrodowiskowa musi łączyć w sobie wszystkie elementy związane z egzystencją człowieka na Ziemi. Sztuka jako forma edukacji ekologicznej spełnia wiele ról. Oddziaływanie przez sztukę stwarza możliwości dostarczania informacji na temat problemów środowiskowych i kształtowania postawy szacunku do przyrody. Celem pracy jest zbadanie relacji, zależności i punktów styku dwóch przeciwstawnych z pozoru pojęć, jakimi są natura (przyroda) i sztuka, oraz omówienie wynikających z tych relacji zjawisk artystycznych, wpisujących się w nurt sztuki ekologicznej na gruncie polskim. Praca próbuje udowodnić, że, pomimo iż same słowa natura i kultura raczej podkreślają różnice niewspółdziałających ze sobą pojęć, a nie wzajemne zależności, to te dwie dziedziny informują się nawzajem i wpływają na siebie. Artykuł skupia się też na analizie wybranych działań artystycznych polskich artystów, którzy tworzą dzieła o charakterze ekologicznym. Praca przedstawia takich twórców sztuki ekologicznej w Polsce, jak: Jarosław Kozakiewicz, Teresa Murak i Jerzy Dmitruk. Mimo że termin sztuka ekologiczna nie jest precyzyjny i ma charakter umowny, to wyżej wymienionych artystów i dzieła sztuki ekologicznej łączy to, że wypływają one z autentycznej potrzeby ludzi i tragicznej sytuacji Ziemi. Ich celem jest głęboko ekologiczny przekaz, będący wezwaniem do działań w obronie Ziemi oraz refleksja dążąca ku zmianie stylu życia odbiorcy.

Słowa kluczowe: sztuka ekologiczna, edukacja ekologiczna, relacje natura - kultura

Edukacja ekologiczna poprzez sztukę plastyczną

W instytucjonalnej edukacji i działaniach proekologicznych szeroko rozważa się teoretyczne aspekty związków człowieka i środowiska. Zbyt słabo natomiast akcentuje się ważność odpowiedniego kształtowania motywacji i rozbudzania emocji w celu wzmocnienia działań i ożywienia kreatywności w tej dziedzinie.

Ochronę środowiska przyrodniczego można skutecznie realizować tylko w społeczeństwie uświadomionym na przyrodę, przyrodniczo i kulturalnie wyedukowanym. W tym celu poza edukacją w szkole i w rodzinie konieczne jest stałe pobudzanie wrażliwości społecznej wszelkimi sposobami i środkami na problemy środowiskowe. Szeroko pojęta sztuka pełni w tej dziedzinie szczególną rolę.

Dzieła sztuki umożliwiają wzbogacenie ludzkiego życia, bowiem zewnętrzny świat sztuki wdziera się w ludzkie wewnętrzne życie i w istotny sposób powiększa jego bogactwo. Jednak każda praca, która powstaje w zamierzeniu jako dzieło sztuki rzeczywiście, jest nim tylko wówczas, jeśli ma moc oddziaływania i budzenia satysfakcji estetycznej. Bez tej mocy sposób istnienia dzieła jest negatywny i jest czymś „martwym”

¹ Studentka studiów doktoranckich w Instytucie Historii Sztuki, Uniwersytet Wrocławski, ul. Szewska 36, 50-139 Wrocław, email: mworlowska@gmail.com

² Zakład Ekologii, Badań Łowieckich i Ekoturystyki, Instytut Biologii, Akademia Pedagogiczna, ul. Podbrzezie 3, 31-054 Kraków, tel. 12 662 67 05, email: mmw@ap.krakow.pl

i „bez wyrazu” [1]. Autentyczne dzieła sztuki oddziałują na człowieka i przekazują mu pewne wartości, a także zwracają uwagę na różne problemy, w tym również przyrodnicze. Tak więc oddziaływanie przez sztukę stwarza możliwości dostarczania informacji na temat problemów środowiskowych i kształtowania postawy szacunku do przyrody. Jednak idea sztuki ekologicznej nie daje się sprowadzić do poziomu powierzchownych i subiektywnych lub przejściowych emocji związanych tylko z estetycznym odczuwaniem piękna natury, które jako czysto bezinteresowne nie implikuje żadnych moralnych ani praktycznych powinności. Sztuka ekologiczna powinna skutecznie wpływać na emocje i motywować do działań na rzecz środowiska przyrodniczego.

Termin sztuka ekologiczna nie oznacza konkretnego kierunku ani artystycznego stylu w rozwoju sztuki, ani też wyróżniających się ze względu na formę klasy zjawisk artystycznych. Ma on bardzo szerokie znaczenie i obejmuje wiele stylów, kierunków i artystycznych tendencji. Można mówić o sztuce ekologicznej wówczas, kiedy wywołuje ona refleksję o nierozzerwalnym związku między człowiekiem i naturą, której konsekwencją jest świadomość odpowiedniego miejsca i roli człowieka w przyrodzie oraz świadomego współpartnera w dialogu z nią [2]. Sztuka ekologiczna jest artystyczną refleksją i ekspresją prawd dotyczących istnienia człowieka w świecie. Pomaga te prawdy zrozumieć i ośwoić.

Przyroda a natura

Język polski jest w korzystnym położeniu, gdyż tam, gdzie inne języki mają jeden wyraz, on ma niekiedy dwa lub więcej, np. *przyroda* i *natura*. **Przyrodą** nazywamy *otoczenie człowieka, zespół naturalnych rzeczy, a naturą* tej przyrody *przyczynę, aktywną twórczą siłę* [3]. W języku angielskim funkcjonuje tylko jedno słowo **nature**, które określa te dwa znaczenia. W języku polskim *naturze* zostaje przypisany pewien duch i świadomość. Czyli *natura* to coś, co wyrasta ponad przyrodnicze otoczenie człowieka i powoduje permanentny wzrost i rozwój poszczególnych elementów przyrody. Dlatego dzieła sztuki ekologicznej zawierają w sobie również wymiar filozoficzny. Oprócz ekologicznej rehabilitacji ich zasadniczą funkcją jest katalizowanie doświadczeń zmierzających do poruszenia umysłów i ducha [4].

Początki sztuki o charakterze ekologicznym - sztuka ziemi (land art)

Szeroko pojęta przyroda była zawsze wzorcem i inspiracją. Świat przyrody i natura, która otaczała człowieka i której stanowił integralną część, zawsze stanowiły odniesienie do działań twórczych. W tym rozumieniu sztuka ekologiczna istniała zawsze. Natomiast samo określenie sztuka ekologiczna powstało u progu XXI wieku. Działania, z których wyrasta bezpośrednio sztuka ekologiczna, były związane z pojawieniem się sztuki ziemi (*land art*), charakteryzującej się zwrotem sztuki ku naturze. Jak sama nazwa wskazuje, terenem tych działań artystycznych, a także ich tworzywem jest ziemia oraz inne naturalne materiały, takie jak piasek czy kamienie. Cechą charakterystyczną dzieł sztuki ziemi jest to, że występują one w plenerze, zajmują bardzo duże powierzchnie i odznaczają się monumentalnością. Jako umowną datę powstania tego kierunku przyjmuje się rok 1968, kiedy to nowojorska galeria *Dwan Gallery* pokazała wystawę *Earthworks* [5]. Dwa lata później Robert Smithson stworzył dzieło, które stało się symbolem sztuki ziemi - *Spiralę grobli* (fot. 1).

Fot. 1. Robert Smithson *Spirala grobli*
 Photo 1. Robert Smithson *Spiral Jetty* [5]

Artysta wybudował kamienne moło w kształcie spirali o długości 460 m i szerokości 4,5 m. Znajdowało się ono na słonym jeziorze w stanie Utah. Abstrakcyjna forma dzieła przypominała prymitywny kształt zwierzęcy lub zatrzymany w ruchu cyklon [6].

Ten najbardziej znany obiekt sztuki ziemi podlegał ciągłym przemianom pod wpływem sił natury i w konsekwencji uległ zniszczeniu. Co interesujące, w momencie kiedy dzieło to zaistniało w historii sztuki, sam obiekt przestał istnieć. Obecnie dzieło można oglądać jedynie na fotografiach. Jednak to właśnie te procesy naturalne, których wpływom podlegała *Spirala grobli*, fascynowały Smithsona i stanowiły integralną część dzieła [5].

Prezentacja wybranych przedstawicieli polskiej sztuki ekologicznej

W tej pracy zostaną zaprezentowane dzieła różnych polskich artystów tworzących współcześnie, których, choć działają w różnych przestrzeniach i wykorzystują różne techniki, łączy ekologiczny przekaz ich prac. Artyści ci to: wpisujący się pod wieloma względami w nurt sztuki ziemi architekt Jarosław Kozakiewicz, wykorzystująca w swoich dziełach podlegające nieustannym zmianom tworzywa naturalne, głównie rzeźbę, artystka Teresa Murak i niepozostający obojętnym na problemy ekologii malarz i grafik Jerzy Dmitruk.

Przykładem polskiej twórczości w ramach tej sztuki jest twórczość Jarosława Kozakiewicza. Podobnie jak inni artyści sztuki ziemi, Kozakiewicz tworzy prace monumentalne w skali wykraczającej poza rozmiary największych nawet sal muzealnych. Artysta kwestionuje granice między architekturą a rzeźbą, między kulturą a naturą. Jego *Wieże tlenowe* (*Oxygen towers*) to projekt dla nowoczesnej metropolii, a więc obszaru, gdzie brakuje miejsc zielonych, a teren jest silnie zabudowany (fot. 2).

Fot. 2. Jarosław Kozakiewicz *Wieże tlenowe*

Photo 2. Jarosław Kozakiewicz *Oxygen Towers* [7]

Hipotetycznym miejscem realizacji ma być Tor Bella Monaca w Rzymie. Budowla składa się z dwóch nieregularnych owali zwięzających się ku dołowi i rozszerzających się na kształt korony drzewa ku górze. Te dwie części budowli przylegają do siebie, przypominając kształt płuc człowieka. Budowla to jakby sklepiony ogród - w jej środku zostaną zasadzone produkujące tlen rośliny. We wnętrzu każdej z wież znajduje się spiralna przestrzeń, która tworzy ścieżki dla ludzi znajdujących się w budynku. Budynek ten jest miejscem rekreacji, odpoczynku i kontaktu z przyrodą, a także enklawą zieleni w miejskiej przestrzeni industrialnej. Jednocześnie, co charakterystyczne dla prac Kozakiewicza, podejmuje dialog z tą przestrzenią i dzięki oszklonym ścianom człowiek nie traci kontaktu z otoczeniem - industrialnym terenem miasta otaczającego wieże. To dzieło to próba rozwiązania problemu reintegracji człowieka z otoczeniem [7].

Wieże tlenowe to architektura symboliczna, podlega ona antropomorfizacji upodabniającej się do części ciała ludzkiego. Te zabiegi przywodzą na myśl osiemnastowieczną tradycję *architecture parlante* (architektury, która mówi), która swoją formą nawiązywała do funkcji budowli. Architektura ta nawiązuje również do utopijnych projektów o charakterze symbolicznym Etienne'a Boullée i Clauda-Nicolasa Ledoux, ale równocześnie wpisuje się we współczesną myśl ekologiczną [8].

W projekcie Kozakiewicza utożsamienie architektury z organem człowieka (płucami) nie polega tylko na morfologicznym podobieństwie, ale, co ważne, także na podobnej "fizjologicznej" funkcji, czyli oddychaniu. A zatem wieże (co wyraża się zarówno w ich formie, jak i funkcji) zwracają uwagę na fundamentalny dla współczesnych miast problem oddychania i jednocześnie są próbą jego rozwiązania. Dzieło sztuki staje się symbolicznymi płucami miasta, ponieważ drzewa, które są jego częścią, produkują tlen, a także dlatego, że stanowi przestrzenny oddech w otoczeniu podobnej do siebie, pozbawionej zieleni i dlatego nieludzkiej architektury.

Teresa Murak ze swoją twórczością wychodzi poza obszar pracowni, zajmując się działaniami artystycznymi, takimi jak performance, happening, akcje i instalacje. Tworzy sztukę opartą na współuczestnictwie w naturze, posługując się tworzywami naturalnymi: rosnącymi roślinami, zaczynem chlebowym czy ziemią. Jednak szczególne miejsce w jej twórczości zajmuje rzeźucha. Jedną z akcji artystycznych Murak był spacer po Warszawie artystki ubranej w płaszcz porośnięty grubą warstwą rzeżuchy.

Rośliny na jej ciele stworzyły ogród. Autorka zmanifestowała w tej akcji chęć powrotu z industrialnego świata do natury. Płaszcz stał się naturalnym i racjonalnym okryciem i kontrastował ze sztuczną betonowo-asfaltową rzeczywistością ulicy.

Można opisać działania artystki zdaniem, które jest znamienne dla całej sztuki ekologicznej: artystka **wyhodowała dzieło sztuki** (płaszcz porośnięty rzeżuchą). To połączenie dwóch z pozoru przeciwstawnych pojęć (wyhodować można coś naturalnego, dzieło zaś jest sztuczne) sugeruje zatarcie granic pomiędzy sztuką a naturą, na które w swoich pracach chce zwrócić uwagę wielu artystów sztuki ekologicznej.

Andrzej Kostołowski powiedział, że „plonem, który zbiera artystka, jest otwarcie naszych oczu na świat przyrody” [9]. Dzięki swoim działaniom Murak uzmysławia dynamizm przyrody i pozwala w powtarzanych uprawach dostrzec charakterystykę procesu życia: od kiełkowania do obumierania. Natura i sztuka podlegają wspólnemu rytmowi. Prawa natury odpowiadają prawom moralnym, które z kolei obligują nas do tego, aby o tę naturę dbać.

Fot. 3. Teresa Murak *W płaszczu z rzeżuchy*

Photo 3. Teresa Murak *Procession in lady's smock coat* [8]

Jerzy Dmitruk tworzy dużo bardziej kameralne dzieła na płótnie lub na papierze, które również zwracają uwagę na problemy ekologiczne. Tego rodzaju pracą jest grafika z serii *Drzewa Objawień* zatytułowana *Niebo nad lasem*.

Fot. 4. Jerzy Dmitruk *Niebo nad lasem*

Photo 4. Jerzy Dmitruk *Sky above the Forest* [author's own photograph]

Na neutralnym tle przedstawione są konary drzew, które łączy wspólna korona. Ta korona tworzy przestrzeń, w której trwa życie. Przedstawieni są tu ludzie, ulice i codzienna krzątanina. Drzewa na obrazie są symbolicznym ukazaniem możliwości ciągłości życia. Grafika prezentuje koronę drzew jako jedyne miejsce, gdzie życie jest obecne. Jest to analogia do sytuacji na Ziemi. Tutaj również życie jest możliwe wyłącznie w związku z drzewami i roślinami zielonymi.

Jak twierdzi autor, inspiracją dla dzieła były ludowe ryciny, na których Matka Boska przedstawiana jest jako postać ukazująca się w koronie drzew rozświetlająca swym blaskiem pejzaż. Tytuł dzieła wskazuje na niebo jako element przyrody, ale także kojarzy się ono z wiarą, rajem i szczęściem. Niebo jest usytuowane nad drzewami, co podkreśla wyjątkowość drzew tworzących las. Dziełem tym autor wskazuje, że duchowość, natura i kultura są nierozzerwalne, i podkreśla, że aby dostrzec bezinteresowne piękno jakiegoś tworzywa natury, trzeba nań spojrzeć tak, jakby to było dzieło sztuki.

Grafika opowiada więc o duchowości pejzażu i o tym, że także w ludowych wierzeniach wśród ludności mającej bezpośredni kontakt z przyrodą drzewa i otaczający ludzi pejzaż były traktowane jako coś niezwykle ważnego, a jednocześnie nierozzerwalnie związanego ze zwykłym ludzkim życiem i jego niezwykłymi zdarzeniami. Drzewo to pozornie zupełnie zwyczajny fragment naszego otoczenia, ale, o czym przypomina ta grafika, jest to fragment niezbędny i fundamentalny.

Podsumowanie

Mimo że termin sztuka ekologiczna nie jest precyzyjny i ma charakter umowny, to wyżej przedstawionych artystów i dzieła sztuki ekologicznej łączy to, że wpływają one z autentycznej potrzeby ludzi i tragicznej sytuacji Ziemi. Ich celem jest głęboko ekologiczny przekaz, będący wezwaniem do działań w obronie Ziemi oraz refleksja dążąca ku zmianie stylu życia odbiorcy. Artysta poprzez swoją sztukę oddziałuje na emocje, tworzy znak, dzięki którego rozszyfrowaniu odbiorca podejmuje dialog z przyrodą.

W tym sensie fundamentalnym przekazem sztuki ekologicznej jest to, że dzieło będące rezultatem działania (*praxis*) artysty prowokuje refleksję (*logos*), dzięki której odbiorca może powrócić do *praxis*, które może być działaniem na rzecz natury.

Literatura

- [1] Gołaszewski T.: *Poezja natury. Reinterpretacja wybranych wierszy proekologicznych*. [W:] Poznanie i działanie. Eseje estetyki ekologii, red. M. Gołaszewska. UNIVERSITAS, Kraków 2000, 74-126.
- [2] Chmielowski F.: *Obecność ekologicznego myślenia w sztukach plastycznych*. [W:] Poznanie i działanie. Eseje estetyki ekologii, red. M. Gołaszewska. UNIVERSITAS, Kraków 2000, 179-195.
- [3] Tatarakiewicz W.: *Sztuka a przyroda*. [W:] Dzieje sześciu pojęć. PWN, Warszawa 1982, 342-343.
- [4] Wilkoszewska K.: *Inspiracja ekologiczna w estetyce i sztuce*. Probl. Ekol., 2003, 7(5), 227-229.
- [5] Dziamski G.: *Sztuka u progu XXI wieku*. Humaniora, Poznań 2002, 128-148.
- [6] Bagińska D.: *Ekologia a sztuka współczesna*, praca licencjacka, Uniwersytet M.C. Skłodowskiej, Lublin 2006. wiedzaedukacja.eu/wp.../09/ekologia-a-sztuka-wspolczesna.pdf
- [7] Klein L.: *Strona domowa Jarosława Kozakiewicza - prace*. <http://www.kozakiewicz.art.pl/wpis.php?id=38>.
- [8] Sienkiewicz K.: *Sylwetka: Jarosław Kozakiewicz*. http://www.culture.pl/pl/culture/artykuly/os_kozakiewicz_jaroslaw
- [9] Murak T.: *Katalog wystawy*. Galeria Bielska. BWN, Bielsko-Biała 1998.

CAN WORKS OF ART SHAPE RESPECTFUL ATTITUDE TOWARDS NATURE? - ECOLOGICAL ART IN POLAND

¹Institute of History of Art, University of Wrocław

²Department of Ecology, Wildlife Research and Ecotourism, Institute of Biology
Pedagogical University of Krakow

Abstract: The protection of the environment is possible only in society that is aware of the problems concerning nature and properly educated. Ecological education has to include all elements related to existence of human on the Earth. The art plays an important role in ecological education. Artistic performances can provide information concerning environmental problems and can shape respectful attitude towards nature. The aim of the paper is to investigate the relations of two apparently contradictory notions that are nature and culture and to present, derived from discussed relations, artistic activities representing ecological art (eco-art) in Poland. The paper attempts to prove that in spite of the fact that the very phrase nature and culture emphasises rather the difference of incompatible things and not the common aspects of two, natural and cultural domains interpenetrate, influence, and inform each other. Their interdisciplinary studies, owing to interdisciplinary research each domain gains in depth and interest. It concentrates as well on the analysis of the particular works of art of Polish artist creating ecological art who are Jarosław Kozakiewicz, Teresa Murak, and Jerzy Dmitruk. Despite of the fact that the term ecological art is not precise and therefore its status is not self-evident and self-apparent, the unifying factor of all activities of discussed artists and ecological artistic activities is their common inspiration. Their origin is derived from authentic need of people to prevent tragic condition of our Planet. The aim of all ecological artistic activities is the call for environmental protection and reflection that causes change of lifestyle of the recipients.

Keywords: eco-art, ecological education, performance, nature-culture relation